

Promjene u socijalističkim zemljama: od krize do novog koncepta socijalizma*

Branko Carađan

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Kriza u suvremenim socijalističkim zemljama ne može se svesti na pogrešne implementacijske instrumente niti na neuspjeh socijalizma kao historijskog projekta. Riječ je o krizi jednog tipa socijalizma, starog sovjetskog staljinističkog modela iz tridesetih godina. Njegove osnovne karakteristike jesu neefikasna i neracionalna privreda upravljana političkim odlukama; dominacija birokratskog aparata i partijsko-državna simbioza; hegemonija u međunarodnim odnosima s pozicijom supersile.

U reformama socijalističkih poredaka temeljna je teškoća razrješenje odnosa tržišta i demokracije, odnosno sistemskog položaja komunističke partije. Reforme otkrivaju i potenciraju prikrivene i potiskivane probleme koji izbijaju u obliku nacionalnih i socijalnih sukoba, povećane nezaposlenosti, socijalnih razlika i promjena u vanjskoj politici.

1. Riječ kriza je danas u općoj upotrebi u gotovo svim socijalističkim zemljama. To nije sporno. Ali nije jasan odgovor na pitanje: što je u krizi? Odgovor starog tipa bio bi: instrumenti provodenja, realizacije sistema. Veći dio zapadne politologije ima već otprije pripremljen odgovor: čitav socijalistički projekt je u pitanju. Implikacija je očita: konačno je jasno da treba likvidirati čitav projekt.

U gotovo svim socijalističkim zemljama većina znanstvenika, i s vremenom sve veći broj političkih lidera, došao je do novog odgovora: glavni problem je stari model socijalizma. Preciznije govoreći, radi se o modelu socijalizma iz tridesetih godina. Naravno, taj model bio je djelomično promijenjen i, drugo, domet tih promjena različit je u različitim zemljama.

Berlinguerova procjena izrečena nakon proglašenja ratnog stanja u Poljskoj, da je oktobarski model »istrošio svoje pokretačke snage«, nije bila sasvim točna. Ne radi se zapravo o modelu iz Oktobra. Ustvari, model na koji se je odnosio Berlinguerov govor bio je sovjetski model iz tridesetih

* Izlaganje na redovnoj godišnjoj konferenciji Udruženja za međunarodne studije, održanoj u St. Luisu, SAD, od 30. ožujka do 3. travnja 1988. godine.

godina. A za njega bi se moglo postaviti pitanje: da li je uopće ikada i imao pokretačku snagu?

2. Što je glavni uzrok kriza u socijalističkim zemljama? To nije ni jedan poseban dio starog modela, već model sam ili preciznije govoreći, njegova osnovna etatistička struktura, sam etatizam kao hipertrofija državne penetracije i kontrole u ekonomiji i u svim drugim sferama društva.

Etatizam je opći uzrok krize u svim socijalističkim zemljama. Tome ništa ne proturječi činjenica da je svaka od njih različita i da, usprkos općem mišljenju, imaju niz specifičnosti (ova primjedba se odnosi i na razlike u Istočnoj Evropi).

Ako je etatizam kao osnovna karakteristika modela opći uzrok kriza socijalističkih zemalja, onda je svakako napuštanje, odbacivanje i ukidanje etatizma osnova svih reformi — kako u Jugoslaviji tako i u Kini, Sovjetskom Savezu ili Istočnoj Evropi.

3. Gotovo sve stare socijalističke teorije, ne samo marksizam, smatrale su da socijalizam može biti uspostavljen samo na osnovi razvijenog industrijskog društva. Ali, socijalističkih revolucija na Zapadu još nema (iako ima socijalističkih elemenata), a prve uspješne revolucije odigrale su se u nerazvijenim zemljama bez industrijske osnove i razvijene radničke klase. Od prvih momenata nakon revolucije zaostalost je bila najveći problem ruske revolucije, a kasnije i kineske ali i drugih revolucija.

Osnovni problem bio je: kako prevladati nerazvijenost. U tome postoje dva glavna pristupa. Prvi je tipičan za Staljinov način: nasilna kolektivizacija i ubrzana industrijalizacija. Za Mao Ce-tunga bili su tipični politika velikog skoka naprijed i kulturna revolucija. Ustvari, Staljin i Mao bili su protagonisti istog osnovnog pristupa. Obojica su pokušali izbjegći stadij razvoja koji njihove zemlje nisu prošle, dakle, radilo se o preskakanju čitave faze. Rezultat je bio promašaj — ekonomski, politički i kulturni pad.

Dруги приступ је директно suprotan првом. Идеја је зачета с Lenjinovom Novom економском политиком (NEP-ом) 1921. године. То је била варијанта мјешовите економије с тржиштем, privatном poljoprivredом, trgovinom и tzv. malom privredом (уз давање tvornica u zakup i otvaranje prema stranom kapitalu). То је била evolutivna politika која је uključivala prolazak kroz neke forme prethodnog socijalnog sistema који земља nije dokraja prošla, tj. oblike тржишне економије. Веза NEP-а с recentним и ranijim reformama у socijalističkim zemljama više је nego очита. Овај приступ значи прихваћање достignућа ljudske civilizације, а не, како misle konzervativци и dogmatici u socijalističkim zemljama, враћање на kapitalističke principe. То уједно значи да veliki skokovi naprijed kojima se žele izbjegći faze društvenog razvijanja nisu mogući. Razvitak može biti ubrzan, ali preskakanje čitavih faza razvijanja pokazalo se naivnim snom. Zastupање takvih pogledа ne znači za-govaranje teze о прихваћању restauracije prethodnog kapitalističkog društvenog sistema. Ne постоји само alternativa: staljinistički etatizam ili kapitalizam. Treća solucija je isto tako moguća. NEP је upravo bio taj treći put, као што су то i suvremene reforme u socijalističkim zemljama.

NEP nije bio само економска alternativa. Buharin, Puškin NEP-а, nije видio u NEP-у само могућност prevladavanja zaostalosti stare Rusije, него

prije svega put u socijalizam u jednoj zemlji na osnovama mješovite ekonomije. Izvorni, autentični teoretičar i utemeljitelj sintagme »socijalizam u jednoj zemlji« bio je Buharin, a ne Staljin. Naravno, Buharinova varijanta interpretacije sintagme »socijalizam u jednoj zemlji« bila je veoma različita od Staljinove. Po krajnjim konsekvenscijama, moglo bi se reći, zapravo suprotna! Staljinova interpretacija u praktičnoj izvedbi vodila je Sovjetski Savez u petrifikaciju svih rješenja koja su bila zaostalošću Rusije iznudena, u izolaciju sovjetske prakse od dostignuća civilizacije i dotadašnjeg iskustva razvijenog dijela svijeta i u pretvaranje takve reducirane i po svojim pre-vratničkim potencijalima osiromašene prakse u obrazac i obavezni model socijalizma. Na drugoj strani, Buharin je bio siguran da je ključni moment koji jedini može osigurati socijalističku perspektivu socijalizmu u jednoj zemlji upravo NEP. Buharin je bio uvjeren da je NEP označavao bit radikalnog zaokreta. Poruka »bogatite se« koju je uputio seljacima i danas izaziva zaprepaštenje dogmatika koji preferiraju egalitarizam u siromaštvu, što je u biti zahtjev predmarksističkog i predindustrijskog sitnoburžoaskog socijalizma. Zato nije slučajno da se među prvima toj Buharinovoј poruci suprostavio upravo Staljin. Od tada nadalje staljiniste više zabrinjava mogućnost bogaćenja nego opasnost potpunog uništenja radne motivacije. Buharin je svojom porukom »bogatite se« upravo upozoravao na važnost ekonomskog motiva, na ulogu materijalne stimulacije, koju je staljinizam kasnije do kraja eliminirao zamijenivši u svojoj dogmatskoj teorijskoj plitkosti borbu protiv eksploracije koja utemeljuje političku moć krupne buržoazije borbom s ekonomskim polugama socijalističke privrede.

Buharin je, nadalje, isto tako vjerovao da je NEP s autonomijom privrednih subjekata na tržištu osnovna prepostavka političke demokratizacije i zato jedina realna alternativa staljinizmu. Ta autonomija tržišne ekonomije mogla je osigurati privrednu sferu od neposredne kontrole političke vlasti i na taj način limitirati društvenu moć političke elite.¹

4. Stari model socijalizma može se prepoznati iza više naziva. Različite njegove pojavnne forme, uključujući i različite stupnjeve intenziteta primjene modela i različite oblike djelomično promijenjenog i u većoj ili manjoj mjeri prevladanog osnovnog polaznog modela iz tridesetih godina, nazivali su ne bez razloga nizom imena iza kojih se krije, u krajnjoj liniji, u biti ista osnovna struktura. Stari model ostao je poznat po različitim karakteristikama koje su apologeti ili oponenti stavljali u prvi plan, definirajući tako i označujući model kao: staljinizam, neostaljinizam, etatistički socijalizam, birokratski socijalizam, državni socijalizam, državni kapitalizam, teški socijalizam, proto-socijalizam, rani socijalizam, realno postojeci socijalizam, razvijeno socijalističko društvo, društvo faze razgranate izgradnje komunizma, dogmat-

¹ Za razumijevanje NEP-a i »Socijalizma u jednoj zemlji« vidi: Stephen F. Cohen, *Buharin i boljševička revolucija*, »Otokar Keršovani«, Rijeka 1980, str. 181—207; knjiga istog autora *Rethinking the Soviet Experience*, Oxford Un. Press, N. Y., Oxford 1986, str. 71—93. i Roy Medvedev, *Lenjinizam i zapadni socijalizam*, Globus, Zagreb 1988, str. 163—189; Buharin, Staljin, Trocki, Zinovjev, »Permanentna revolucija« i socijalizam u jednoj zemlji, Globus, Zagreb 1979 (knjiga uključuje čitavu raspravu vodenu 1924—1926. između glavnih protagonisti revolucije, popraćenu komentarima talijanskog historičara Giuliana Procacciјa).

ski socijalizam, preuranjeni socijalizam, neoetatistički socijalizam, administrativni socijalizam, birokratski kolektivizam, realni socijalizam.

Koje su osnovne karakteristike tog starog modela socijalizma koji svoje porijeklo nalazi u starom sovjetskom modelu uobičajenom tridesetih godina?

Na ekonomskom nivou to je prije svega neefikasnost kao sistemska karakteristika. U tom sistemu tržište sa svojim kompetitivnim elementima nije bilo zamijenjeno, kao što se tvrdilo, planskom ekonomijom u kojoj su svi odnosi racionalno uređeni. Umjesto planski vodene ekonomije, to je zapravo politički upravljana ekonomija, gdje su u ime plana nastupale voluntarističke, krajnje subjektivističke odluke razgranatog i hipertrofiranog birokratskog aparata s neograničenim kompetencijama oslobođenim bilo kakve kontrole. Apsolutna vlast i apsolutna kontrola ekonomije tu se pokazuju kao dvije strane iste pojave kao što su, isto tako krajnji centralizam vlasti i koncentracija društvene moći na vrhu političke hijerarhije praćeni na drugoj strani ekonomskim centralizmom kao idealom. Neograničenoj vlasti političkog aparata, političke administracije, odgovara na planu ekonomije centralizirana administrativna struktura upravljanja privredom. Neefikasnost se pokazuje kao vječito pomanjkanje roba, kao sistem gdje potražnja daleko premašuje ponudu. Odatle hipertrofirana štednja stanovništva, veoma često već od godišnje vrijednosti proizvodnje nacionalne ekonomije, i neproizvodno usmjerenje trošenja te štednje kao i otežana borba s inflacijom u privredama gdje su djelomice uvedeni tržišni elementi. Daljnje karakteristike osnovnog starog modela pokazuju se kao loš kvalitet roba, visoki troškovi, rasipanje materijalnih i finansijskih sredstava. Angažiranje nepotrebne radne snage, tzv. prikrivena nezaposlenost, druga je strana medalje proklamirane politike pune zaposlenosti. Prekobrojni radnici, niski osobni dohoci, nedovoljna radna motivacija, potcijenjena ili potisнутa materijalna stimulacija, loša radna disciplina karakteristični su pojavnii oblici u privredama zasnovanim na starom modelu. Vječiti problemi s nedovoljnom poljoprivrednom proizvodnjom, nerazvijenom sferom usluga, permanentnom stambenom krizom, nesposobnošću prihvatanja suvremenih tehnologija isto su tako tipični za model.

Najkraće rečeno, totalna politička kontrola nad cjelinom ekonomskog procesa, gdje političke odluke zamjenjuju ekonomske, tržišne poluge i veze — to je opći princip starog modela. Bez političkih veza, političkih odluka ovaj tip ekonomije nije u stanju da funkcioniра. Tu nije u pitanju politička intervencija u ekonomiju u ime socijalne pravde, koja može biti plauzibilna sa stajališta koje polazi od nastojanja za realizacijom socijalističkih ciljeva. To nije, dakle, korekcija djelovanja ekonomskog mehanizma, nego jednostavno supstitucija svih ekonomskih impulsa i veza neograničenim političkim intervencionizmom.

Redukcija demokracije, birokratizam, sklonost ka autokratskoj vladavini, sve do diktatura s izrazito represivnim režimima (kao npr. u slučaju Staljina, Mao Ce-tunga, Envera Hodže ili Rakošija) karakteristike su starog modela na političkoj razini. Tu je prvo bila odbačena u cijelini tzv. buržoaska demokracija sa svim oblicima političkog pluralizma uz trajnu praktičku suspenziju osnovnih građanskih prava. Iako se stalno inzistiralo na potpunom jedinstvu interesa svih segmenata društva, svih klasa, slojeva i nacija na je-

dnoj strani, na drugoj strani sektaštvje je istovremeno proglašavalo potrebu neprekidnog militantnog aktivizma u sukobljavanju s klasnim neprijateljem. Potreba permanentnog klasnog rata pojavljivala se kao zahtjev za stalnim jačanjem klasne borbe, na primjer kod Staljinina, ili kasnije, kao zahtjev za zaoštravanjem borbe na ideološkom frontu kod zagovornika tvrde linije koja borbu za socijalizam isključivo vidi samo kao neku vrstu trajnog opsadnog stanja. Stari model ne odbacuje samo buržoasku demokraciju nego i radničku demokraciju — demokraciju sovjeta, radničke kontrole, radničkih savjeta, vijeća, radničkog samoupravljanja. Buržoaska demokracija izjednačena je po svojim vrijednostima s nedemokratskim, fašističkim režimima i proglašena za formalnu demokraciju, a na drugoj strani samoupravljanje je odbačeno kao anarchistička devijacija. Simbioza i stapanje državnog i partijskog aparata uz potpunu kontrolu partije nad državom bili su praćeni otsustvom unutarpartijske demokracije. Staljinistička interpretacija uloge partije posebno je inzistirala na demokratskom centralizmu u kojem je vidjela prije svega i gotovo isključivo samo mogućnost neograničenog prakticiranja samo jedne strane sintagme demokratski centralizam. Pretvaranje demokratskog elementa sintagme na formalizirani ritual bez stvarnog sadržaja na drugoj strani sve je svodilo na centralizam, kako u donošenju tako i u provođenju odluka. Ideal tako shvaćenog demokratskog centralizma bilo je apsolutno jedinstvo, a čak samo postojanje manjine, makar povremeno na pojedinim konkretnim pitanjima, smatrano je za nesporну antipartijsku djelatnost.

Izborni mehanizam i u državi i u partiji bio je sveden na formalno potvrđivanje unaprijed odabranog kandidata, koji je praktički imenovan jer je postojanje protukandidata bilo smatrano za buržoasku perverziju. Kandidati su praktički bili direktno određeni od viših partijskih rukovodstava, polazeći prije svega od kriterija poslušnosti, što dugotrajnim ponavljanjem na kraju daje rezultate primjerene tzv. negativnoj selekciji — nekompetentnost, nesposobnost i, konačno, kadrovska atrofija sistema. Politička partogeneze na taj način dobiva iste karakteristike kao i biološka.

Citav društveni život bio je podređen političkim odlukama — počevši od znanosti i umjetnosti do sporta. Društvena teorija direktno je instrumentalizirana i stavljena u službu dnevne politike.

Na planu odnosa među nacijama u višenacionalnim zajednicama iza proklamiranog jedinstva i ravnopravnosti na djelu su vladali nejednakost, centralizam i formalna provedba federalnih principa. Rješavanje nacionalnog pitanja bilo je svedeno na razinu političke taktike i stavljeno u službu navodnih viših interesa socijalizma. I ovdje je opća centralizacija političke moći bila praćena centralizmom u nacionalnom pitanju, kao što je na drugoj strani taj centralizam bio jedno od uporišta opće centralizacije svojstvene etatističkoj strukturi.²

² Za ekonomski karakteristike staljinizma veoma su instruktivne knjige Aleca Novea: *An Economic history of the U.S.S.R.*, Penguin Books 1972. i *The Soviet Economy*, George Allen and Unwin, London 1984. Zanimljiv je Noveov politički pregled u knjizi *Stalinism and After* (George Allen and Unwin, London 1984) kao i opsežna knjiga Roya Medvedeva, *Let History Judge, the Origins and Consequences of Stalinism*, Alfred H. Knopf, N. Y. 1974. te nedavno u nas prevedena knjiga Fernanda Claudina, *Kriza Komunističkog pokreta I-II*, Globus, Zagreb 1988.

Na planu internacionalne politike model je proizvodio i prakticirao hegemoniju, centralizam, militantno nametanje vlastitih državnih interesa, uključivo do vojnih intervencija — sve naravno u ime viših interesa socijalizma. Unutrašnje slabosti modela na vanjskom planu bile su kompenzirane nametanjem centralistički shvaćenog jedinstva kako u međunarodnom komunističkom pokretu tako i unutar tzv. zajednice socijalističkih zemalja. U međublokovskim odnosima stari model je prakticirao politiku zatvaranja prema svijetu, konfrontaciju sile, blokovsko okupljanje, a kada se je i išlo na detant, tada se je politiku detanta vidjelo samo kao odnos supersila. I na tom području pokazalo se je da je i vanjska politika unutar starog modela samo slijedila opću tendenciju centralizacije i koncentracije političke moći koja je bila bazični aksiom modela.

Međutim, za model je u cjelini ipak najvažnije da unutar njegovih okvira društveni odnosi bitno limitiraju i sputavaju rast proizvodnih snaga. Djelomična ekonomski i socijalna dostignuća unutar modela ne mogu opovrgnuti ovu tezu, jer su materijalni troškovi i ljudske žrtve koji su ih pratili bili tako visoki da su zapravo i u ovom slučaju prije demonstrirali iracionalnost i slabosti modela nego što bi mogli biti dokaz njemu u prilog. Na taj način ostaje bitna relevantna činjenica da je model ne samo proizvodio grubo deformirane društvene odnose nego istovremeno djelovao i neposredno kao konzervativni faktor društvenog razvitka.

Naravno, na ovom mjestu treba napomenuti da je ovdje riječ bila o tipičnim karakteristikama starog modela socijalizma i da se u različitim zemljama pojedine karakteristike pojavljuju u različitom intenzitetu — posebno tu treba uvažiti činjenicu da su reforme u nekim zemljama promijenile djelomično ili u cijelosti čitave sklopove društvenih odnosa starog modela. Međutim, upravo zbog nedovršenosti procesa prevladavanja modela i u tim zemljama postoji opasnost regeneracije u većoj ili manjoj mjeri elemenata starog sistema. Jednim dijelom to je omogućeno i zato jer i reformatorske snage nisu još u cjelini načistu s procjenom gdje se nalaze prava razgraničenja između starog modela socijalizma i prostora socijalističke obnove koja radikalno negira sve konsekvensije starog tipa socijalizma.

5. Da bi se ta granica jasno povukla, nije dovoljno samo osloboditi socijalističku misao dogmatskih devijacija teorijskim radom unutar postojećih koordinata teorijske literature. Teorijska aktivnost se u tu svrhu nužno mora suočiti s potrebom skrupulozne analize same prakse socijalizma, kako one njene faze koja je bila zasnovana na starom modelu tako, što je posebno važno, s praksom promjena.

Reforme u socijalističkim zemljama imaju do danas već prilično bogatu historiju. Lenjinov NEP bio je prva takva reforma. Nova ekonomski politika bila je kompromis. Seljaci, nakon plaćanja poreza u naturi, mogli su slobodno prodavati ostatak svojih proizvoda na tržištu. U okviru privatnog sektora bili su ponovo dozvoljeni: trgovina, proizvodnja tzv. male privrede i obrt. Država je za sebe zadržala, kako je to Lenin govorio »komandne vrhove« ekonomije: industriju, ostatak trgovine, bankarstvo i vanjsku trgovinu. Problem je bio u tome što ekonomski liberalizacija nije bila praćena političkom demokratizacijom. Ne samo da nije došlo do daljnje demokratizacije već je i pokušaj da se uspostavi radnička demokracija bio odbačen u partijskoj

debati. Okolnosti za razvitak demokracije nisu bile uopće povoljne, i to je bilo, možda, razlogom zašto je NEP mogao biti zamijenjen staljinističkom etatističkom ekonomijom bez bilo kakve ozbiljnije opozicije. NEP je trajao od 1921. do 1929. godine. To je bilo relativno kratko razdoblje, ali veoma važno: NEP je bio prvi pokušaj uspostavljanja socijalističke tržišne ekonomije.³

Drugi pokušaj započeo je na političkom planu s uspostavljanjem radničkih savjeta u Jugoslaviji 1950. god. Time je bio otvoren i proces demokratizacije političkog sistema. Veoma brzo bilo je uočeno da je autonomija radničkih savjeta bila bitno ograničena ekonomskim sistemom koji je zapravo u cijelini bio naslijeden od starog modela. Spasenosna solucija bila je pronađena u tržišnoj ekonomiji. Program Saveza komunista iz 1958. godine ustvrdio je da nepriznavanje zakona vrijednosti i drugih zakona tržišta ne jača nego slabi socijalističke elemente ekonomije, sputava inicijativu pojedinaca i poduzeća, predstavlja smetnju razvitku proizvodnih snaga.⁴ Na taj način tržišna ekonomija trebala je uspostaviti autonomiju radničkog samoupravljanja. Da bi se to omogućilo, trebao je i Savez komunista promijeniti svoju ulogu. Partija od 1958. godine mijenja ime u Savez komunista i prema Programu treba s vremenom sve manje i manje biti faktor vlasti koji monopolizira cjelokupnu političku moć u društvu, kao što je bila praksa u svim socijalističkim zemljama. Savez komunista treba se boriti umjesto toga prije svega za neposrednu participaciju građana u političkom odlučivanju, a posebno za razvoj samoupravljanja kao svoj glavni zadatak.

Jugoslavija je provela nekoliko ekonomskih reformi. Uloga tržišta bila je uspostavljena do stanovite mjere, i to je zaista bio stvarni napredak kojega se značenje ne smije zanemarivati, kao što se ne smije ni potcjenvivati razvoj demokracije i samoupravljanja koji su pratili ekonomске reforme. Ipak, Jugoslavija je još uvijek suočena s u biti istim ekonomskim i političkim problemima kao i na početku svog samostalnog puta u socijalizam. Osnovni jugoslavenski problem nije u tome što se ovdje prvi put nakon Lenjinovog NEP-a pokušalo s reformama, već je krucijalni problem u tome što reforme nisu bile dovedene do kraja.

Nedovršene reforme postale su tako glavna karakteristika svih socijalističkih zemalja koje su pokušale zamijeniti stari model. Čehoslovačka je 1968. isto tako namjeravala uspostaviti neku vrstu tržišne ekonomije i provesti demokratizaciju političkog sistema, koja je uključivala i samoupravljanje, ali je vojna intervencija trupa Varšavskog pakta opravdana tzv. Brežnjevljevom doktrinom zapećatila sudbinu »praškog proljeća«. Te iste godine Mađarska je započela svoju reformu. Mađarski Novi ekonomski mehanizam sa svojom tržišnom orijentacijom kasnije su slijedile i parcijalne demokratske promjene u političkom sistemu — uvedeni su, na primjer, parlamentarni izbori s konkurencijom kandidata, a i na planu vanjske politike vidjele su se neke promjene. Nedavne reforme u Kini, tzv. politika modernizacije,

³ Usp.: Alec Nove, *An Economic History of the U.S.S.R.*, str. 83—160; Edward Hallet Carr, *Ruska revolucija od Lenjina do Staljina 1917—1929*, Globus, Zagreb 1984, str. 45—51. i 61—69.

⁴ Usp.: Program SKJ, Izdavački centar Komunist, Beograd 1976, str. 159.

uključuje orijentaciju prema tržištu i mješovitoj ekonomiji, napuštanje kollektivizacije u poljoprivredi i stanoviti stupanj demokratizacije.

U svim turbulentnim zbivanjima u Poljskoj uvijek su isti problemi dolazili u žarište interesa. Zagovaralo se tada tržište, samoupravljanje i demokratizacija. Ali, kasnije u mirnjim razdobljima, obično bi inzistiranje na takvima promjenama bivalo napušteno. Možda, ovoga puta zbog promijenjene konstelacije u Sovjetskom Savezu i njegovojo istočnoevropskoj politici, rasplet može biti i nešto drugačiji.

Konfrontacija u Mađarskoj 1956. godine pokazivala je da su i tamo bile u igri slične teme, samo što je tada sukob imao puno dramatičniji rasplet pa su se debate o samoupravljanju i demokraciji našle brzo na margini zbijanja.⁵

Dugo vremena osnovna linija sovjetske politike bila je ujedno i limitirajući faktor svih promjena u Istočnoj Evropi i drugim zemljama povezanim sa Sovjetskim Savezom. Zaokret sovjetske politike zato ne znači samo unutrašnju promjenu, već nužno zadobiva i internacionalne razmjere. Nije slučajno da Gorbačovljeva perestrojka ima ponovo slične naglaske kao i prijašnje reforme u socijalističkim zemljama. Novi »Zakon o poduzećima« definira sovjetsko poduzeće kao autonomni subjekt privrednog sistema. Budući da je već otvoreno poznato Gorbačovljevo zalaganje za robnu proizvodnju, sve to govori o fundamentalnoj transformaciji ekonomije. Demokratizacija i javnost (glasnost) predstavljaju drugu bitnu oznaku aktualnih promjena u SSSR-u. Treća promjena takve vrste jest uvođenje stanovite forme samoupravljanja, koja, bez obzira na limite, ipak uključuje izbor direktora poduzeća od strane radnog kolektiva između više kandidata.

Sve više postaje jasno da nova politika nije taktička već strateška promjena. Gorbačov je siguran da Sovjetski Savez ne može pratiti znanstveni i tehnološki progres bez radikalnih promjena. Ulozi u borbi za perestrojku su izvanredno visoki. Nije u pitanju samo uspjeh i opstanak Gorbačova i reformatorske linije već i budućnost sovjetskog socijalizma.⁶ Ako se uzme u obzir utjecaj Sovjetskog Saveza na Evropu i na neke druge zemlje, isпадa da sudbina perestrojke može imati odlučujuće značenje za veći dio socijalističkog svijeta. Ona može biti i podrška za snage obnove socijalizma i tamo

⁵ O socijalističkoj povijesti Mađarske, Poljske i Čehoslovačke vidi: Francois Fejtö, *A History of the People's Democracies, Eastern Europe since Stalin*, Penguin Books 1977. Za Mađarsku usp. i knjigu Charlesa Gatića, *Hungary and the Soviet Bloc*, Duke University Press, Durham 1986.

⁶ O politici Gorbačova i programu perestrojke usp.: Seweryn Bialer, *The Soviet Paradox*, Vintage Books, N. Y. 1987, str. 109-171; S. Bialer, *Gorbachev's Move*, »Foreign Policy«, Fall 1987; Charles Gati, *Gorbachev and Eastern Europe*, »Foreign Affairs«, Summer 1987, vol. 65, No 5; Daniel N. Nelson, *The Perils of Perestroika*, »Foreign Service Journal«, Nov. 1987; Alexander Dallin, ed., *The Gorbachev Era*, Stanford Alumni Association 1986; Žores Medvedev, *Gorbačov*, Globus, Zagreb 1988; M. S. Gorbačov, *Zivo stvaralaštvo naroda*, »Marksizam u svetu«, 4-5/1985; M. S. Gorbačov, *Perestrojka i novoe myšlenie*, Izdatelstvo političeskoj literatury, Moskva 1987; M. S. Gorbačov, *Oktjabr i perestrojka*, »Pravda«, 2. nov. 1987; Zdenek Mlynar ed., *Il progetto Gorbachev*, Editrice »L' Unita«, Roma 1987 (uvodni tekst Mlynara u nas je prevela na slovenski »Teorija in praksa« u br. 1-2/1987. i 3-4/1987, a na hrvatski ili srpski časopis »Kulturni radnik« br. 2/1987).

gdje se, kao u Jugoslaviji, već dugo autonomno određuje osnovna politička strategija.

6. Gotovo da postoji suglasnost u socijalističkom svijetu da svi znaju što socijalizam ne bi trebao biti, a da nije lako reći kako se danas socijalizam može definirati. Do spoznaje novog koncepta socijalizma ne može se doći ukoliko se ne podje od one osnove do koje su došle recentne reformatorske tendencije u socijalističkim zemljama. Što su zajedničke karakteristike svih tih reformskih nastojanja? Bez sumnje, to su tržišna orientacija u ekonomiji te demokratizacija i razni oblici samoupravljanja u sferi politike.

U svim reformskim promjenama postoje neki zajednički bitni problemi. Prvi je svakako odnos između tržišta i demokracije. U kapitalističkim zemljama moguće je funkcioniranje tržišta i bez demokratski organiziranog političkog sistema. Međutim, u socijalističkim zemljama tržišna ekonomija bez demokracije teško da može biti uspostavljena, a u najmanju ruku ne može dugo trajati. I obrnuto, napredak demokracije u socijalističkim okvirima nije moguć bez tržišne ekonomije. Demokracija je jedinstvena preventiva za obuzdavanje političkog voluntarizma, koji se na ekonomskom polju manifestira kao beskrajni i nekontrolirani intervencionalizam političke vlasti, intervencionizam koji generira etatizam s uvijek mogućom i staljinističkom varijantom devijacije. A centralizirana administrativno upravljana ekonomija prava je stvarna osnova volontarizma političke moći koji bez poteškoća izmiče bilo kakvoj kontroli, uključivši i demokratsku. Upravo zato u socijalističkim zemljama tržište i demokracija mogu se razvijati samo zajedno. U tom kontekstu vladavina zakona, respektiranje zakona pravne države, postaje unutrašnja potreba i tržišne ekonomije i demokratskog političkog sistema. Legalnost jest dio ali ujedno i preduvjet poduzetih reformi.

U sistemima bez stvaralačkog pluralizma određenje uloge partije u političkom sistemu od izvanredne je važnosti. U reformama se veoma brzo dolazi do zahtjeva da se partija mora odvojiti od države, kao što se cijela politička superstruktura, uključivši državu i partiju, mora odreći neposrednog intervencionizma u upravljanju ekonomijom. Tržišna ekonomija je nespojiva s direktnom partijskom kontrolom i odlučivanjem o investicionoj i kadrovskoj politici u privredi što je jedna od tipičnih karakteristika etatističke ekonomije. Nova uloga partije ne može se ostvariti ukoliko se ne dokine njeno operativno upravljanje privredom. Unutarpartijska demokracija u tom kontekstu osnovna je prepostavka novce uloge partije.

Pored toga, treba istaći da obnove socijalizma ne može biti bez prihvatanja stanovitih modaliteta političkog pluralizma. Pluralizam interesa i mišljenja predstavlja negiranje jednog od osnovnih postulata staljinističkog dogmatizma, koji je poricao postojanje pluralizma interesa i mišljenja u socijalističkom društvu. U ime navodnog jedinstva interesa proletarijata i svih radnih klasa društva zagovarala se teza o općoj harmoniji interesa koju izražava partija, kao i teza o samo jednom mogućem marksizmu, čije određenje opet spada u monopol partije.

7. Sa dogmatske točke gledišta, reforme u socijalističkim zemljama znače povratak na staro. One se proglašavaju za restauraciju kapitalizma. Dogmatska svijest ne može socijalizam zamisliti drugačije nego u samo jednom

mogućem već poznatom etatističkom obliku. Zato ona svako napuštanje bilo kojeg elementa takvog etatističkog modela socijalizma makar i u najboljoj namjeri vidi samo kao napuštanje socijalizma. Dogmatici ne vide da zadržavanje njihovog modela socijalizma vodi u kompromitiranje i same ideje socijalizma. Sistem oskudica i restrikcija sloboda u konačnom zbiru vodi stari model u bankrot, a ljudi u njemu sve više gube osjećaj da u takvom društvu mogu sagledati perspektivu. Zato nije slučajno da se stari model ne može osloniti na demokratsku legitimaciju. Umjesto toga dolazi slijed supstitucija: Prvo, partija zamjenjuje političku ulogu naroda i radničke klase, da bi, kasnije, politički aparat supstituirao partiju i da bi u ekstremnim varijantama, konačno, koncentracija moći završila u poluvojnim režimima ili diktaturama pojedinaca.

Dogmatici smatraju da samoupravljanje i politički pluralizam koji se na toj osnovi razvija ugrožava sistem. Oni su zato po prirodi stvari skloni politici čvrste ruke, revnom čišćenju svojih redova od onih koji misle drugačije, jedinstvu sa stavljanjem naglaska na monolitno shvaćanje demokratskog centralizma.

Drugo, dogmatska svijest smatra da put u socijalizam vodi samo kroz nasilnu revoluciju nakon koje se ili neposredno ili u kratkom roku uspostavlja cjelovita osnova novog socijalističkog društva uz istovremeni radikalni raskid sa svim ostacima prethodne kapitalističke društvene formacije. Dogmatska svijest ne razumije zašto je socijalizam definiran kao prelazni period u kojem se u osnovu starog društva uvođenjem socijalističkih mjera priprema nova zajednica besklasnog karaktera. Kao što je francuska revolucija građanske klase simbolično promijenila kalendar, da bi pokazala neposrednu radikalnost društvene promjene, tako se i u dogmatskoj verziji socijalizam vidi kao više ili manje neposredni i cjeloviti prelazak na nove društvene odnose. Ako se u socijalizam i uvode neke mjere iz starog klasnog društva, na primjer elementi tržišne ekonomije, one se smatraju samo pragmatičnom korekcijom već u cjelini uspostavljene socijalističke osnove društva i zato se te mjere onda i osjećaju kao povratak na stara rješenja. Dogmatska svijest ne želi priznati da socijalizam kao prelazni period znači nešto upravo obrnuto — da je to razdoblje u kojem socijalističke mjere predstavljaju korekciju starog društva, korekciju odnosa zatečenih revolucijom u ime društva budućnosti. Ovu razliku plastično je pokazao Vladimir Bakarić, kada je na početku naših rasprava o mogućnosti tržišne ekonomije u socijalizmu rekao da dogmatici vide zakon vrijednosti samo kao korekciju plana, a da zapravo plan može biti samo socijalistička korekcija zakona vrijednosti. Iz toga proizlazi implikacija da danas socijalizam, metodski gledano, treba poduzeti modernu tržišnu ekonomiju u njenom razvijenom obliku, i da onda u takav cjelovit koncept unosi korektivne mjere kojima se osigurava daljnji razvitak u pravcu socijalizma i hegemonija socijalističkih snaga.

Treće, napuštanje dogmatskog pogleda na socijalizam uključuje i razumevanje tržišta i demokracije kao dostignuća ljudske civilizacije. A iz toga slijedi da treba u pravilu prihvati sve konsekvensije modernog ekonomskog i političkog razvijatka, kao što su na primjer konkurenca kandidata prilikom izbora, prema svjetskom tržištu otvorena ekonomija i sl. Socijalizam se i

po izvornim tezama marksističke teorije treba nadovezivati na dostignuća razvijenog kapitalizma i onda, polazeći od tih osnova, tek treba dalje usmjeravati društvo na socijalistički razvoj. Izvan toga moguća je samo konцепција socijalizma kao egalitarizma u općem siromaštvu uz privilegije birokracije.

Naravno, prihvatanje civilizacijskih dostignuća pretsocijalističkog razvijenog kapitalizma ili etatističkog socijalizam, već kako postići obnovu socijalizma, socijalizam po mjeri čovjeka, socijalizam koji će biti ekonomski efikasan i s mnogo više demokracije, sloboda i samoupravljanja nego u društвima koja do danas poznajemo. U takvom prihvatanju civilizacijskih rezultata prethodnog razvijenog postaje i veoma određene socijalističke granice takve transformacije, ali linija razgraničenja mnogo je dalje nego što se prethodno i pomicalo.

Reforme, razumije se, otvaraju i neke nove probleme, npr. socijalno raslojavanje ili nezaposlenost, a osim toga otkrivaju i neke probleme koji su doduše i ranije postojali, ali su bili prikriveni, od kojih valja spomenuti različite interese u međunarodnim odnosima. Ne стоји teza da u reformskim procesima raste nacionalizam, nego se radi naprosto o tome da opća demokratizacija omogууje javnu raspravu o svim mogućim interesima. Reforme, upravo obrnuto, javnom raspravom u demokratskom kontekstu predstavljaju jedini pravi okvir za usuglašavanje interesa i rješavanje sporova.

Pokazalo se da je upravo stari model socijalizma sa svojim grubim centralizmom u svim područjima pa tako i na planu rješavanja nacionalnog pitanja ostavio reformatorima tempirane mine krivo riješenih ili pritiskom represije ušutkanih nacionalnih problema u višenacionalnim zajednicama. Nakon demokratskog otopljavanja zato može doći do izbijanja međunarodnih problema, koji su zapravo već ranije bili stvoreni, u eruptivnom obliku na javnu političku scenu. Tendencije koje odatle proizlaze mogu zadobiti i nacionalistički karakter i izazvati teške međunarodne sukobe. Ali to ne znači da se kao jedini put pokazuje ono što u biti zagovornici etatizma priželjuju kao jedino rješenje — vraćanje na ponovnu centralizaciju u kojoj je postojao red i gdje se nisu niti mogla postavljati bilo kakva pitanja, pa tako ni ona iz domene nacionalnog. Iskustvo svih reformi u socijalističkim zemljama pokazuje da su se reformske snage uvijek zalagale za različite stupnjeve decentralizacije i jačanje autonomija i prava federalnih jedinica. Rješenje nije, naravno, ni u iscrpljivanju socijalističkih snaga u nacionalnom nadmetanju, u kojem nacionalni moment zadobiva prednost pred klasnim i socijalnim, već prije svega u dosljednoj realizaciji principa ravnopravnosti i prava samoodređivanja naroda koje su staljinisti, neostaljinisti i ostali zagovornici birokratskog tipa socijalizma formalno priznавали, a u praksi radili posve suprotno, svodeći i nacionalno pitanje na predmet dnevнополитичке instrumentalizacije i manipulacije. Teza da se u vrijeme reformi u socijalističkim zemljama radi prije svega o smišljenom razbijanju veza u međunarodnim zajednicama predstavlja ustvari jednu od standardnih optužbi reformskih snaga u svim takvim zemljama. U biti, takve optužbe imaju objektivno etatističku implikaciju. To ustvari znači ne vidjeti da je na djelu proces širenja sloboda na svim područjima koji ne teži razbijanju međunarodnih zajednica, već upravo obrnuto — oslobađanju društva od repre-

sivnog jedinstva etatizma, oslobađanju koje stvara uvjete za mnogo jače interesno utemeljene oblike zajedničkog političkog života.

Prepostavka tog novog jedinstva moguća je tek s uklanjanjem etatizma. Etatizam se uvijek pokazuje kao centralizam, bilo na vrhu društvene hijerarhije ili na nižim razinama — ovisno o tome gdje je koncentrirana politička moć. Jugoslavenski primjer pokazuje da decentralizirani etatizam stvara centralizam na razini republika i pokrajina. Izlaz iz toga nije recentralizacija, povratak na savezni etatizam, već opća deetatizacija u kojoj će veze i jedinstvena koordinacija biti uspostavljeni na drugim osnovama. U tom smislu tržište se naznačuje kao ona spona koja može bez privilegiranja i diskriminacija integrirati cijeli jugoslavenski prostor — pod prepostavkom da bude otvoreno prema svjetskom tržištu i uskladeno s principima na kojima to tržište funkcioniра, tj. oslobođeno interesno političkih intervencija koje slijede partikularne interese pojedinih dijelova zemlje.

Povijest dosadašnjih reformi u socijalističkim zemljama pokazala je da nedovršene i necjelovite reforme nemaju mnogo šansi na uspjeh.⁷ Zato nove reforme trebaju biti temeljite i radikalne. Opozicija reformama, kao što se pokazuje, posebno je jaka dok se društvo nalazi u razdoblju transformacije, prelaska sa starog modela na novi, kada se još prednosti novog modela ne vide. Kasnije problemi postaju mnogo lakši — ništa tako dobro ne uspijeva kao uspjeh.

Na unutrašnjem planu prvi put se jasno pokazuje neizbjegnost reformi. Tu spoznaju ovaj put dijele sve više i politička vodstva socijalističkih zemalja. I u njihovim redovima počinje prevladati shvaćanje da stari model sa svojom krizom dovodi do situacije u kojoj sistem bez radikalnih reformi naprosto ne može preživjeti. Stoga ovaj put postoji i neposredni interes političkog rukovodstva za temeljnim promjenama. Socijalizam koji će ekonomski biti manje efikasan od kapitalizma, a na političkom planu manje demokratski nema šansi. Izglede ima samo obnovljeni socijalizam, koji će biti u najmanju ruku ekonomski ravnopravan, a politički otvarati nove horizonte demokracije i samoupravljanja. Tek se takav socijalizam može upustiti ravnopravno u tehnološku utakmicu, osigurati socijalnu pravdu i ostvariti nade onih koji su već više od dvije stotine godina socijalizam zamisljali kao bolje društvo.

8. Nitko ne može predvidjeti internacionalne implikacije recentnih reformi u socijalističkim zemljama. Ali na globalnoj razini moguće je detektirati neke glavne trendove u povijesti vanjske politike socijalističkih država od njihovog početka sve do danas. Ti trendovi tjesno su povezani s opcijama u shvaćanju socijalizma. Tu postoje dva glavna pravca. Prva alternativa jest stara dogmatska etatistička solucija utemeljena u jakoj i sveobuhvatnoj ulozi države. Druga je alternativa otvorenog socijalizma, oslonjenog na liberalizaciju u ekonomiji i demokratizaciju u politici.

⁷ Za to su dobar primjer pokušaji sovjetskih reformi (ali i neke druge) za vrijeme Hruščova i kasnije tzv. Kosiginova reforma. Usp.: Myron G. Sharpe, *The Liberman Discussion*, White Plains, N. Y. 1966; Genadij Lisičkin, *Plan i rynok*, Moskva 1966; Drago Buvač, *Sovjetska alternativa*, Stvarnost, Zagreb 1977.

Prva linija najbolje je predstavljena sa Staljinom, Mao-Ce tungom, Brežnjevom. Najava te linije prvi se put u praksi očitovala u pokušaju »revolucije izvana« za vrijeme poljsko-ruskog rata 1920. godine. To je ujedno bio i prvi pokušaj »eksporta revolucije«. Lenjinovo rukovodstvo povuklo je iz toga zaključak da se ovdje ipak radilo o slučaju pogrešne procjene.⁸ Ta kalkulacija bila je ustvari više povezana sa shvaćanjem socijalističke revolucije kako je to proizlazilo iz teorije Trockog.

Što je bila tipična vanjska politika etatističkog socijalizma, odnosno starog modela? Staljinov slučaj je najbolji primjer. Domaći problemi i unutrašnja nesigurnost bili su balansirani s militantnom vanjskom politikom. Socijalistička revolucija vidjela se kao proces puke geografske espanzije tzv. socijalističkog lagera. To je uključivalo i »revoluciju izvana« i razne varijante »izvoza revolucije«. Centralizacija sistema socijalističkih zemalja (socijalistički lager) i komunističkog pokreta (s vodećom partijom) bila je izraz koncepcije socijalizma u svijetu kao monolita u kojem je hegemonija centra bila implicate uključena.

Svjetska politika bila je karakterizirana militantnim pristupom (politika hladnog rata), blokovskom politikom, nastupima s pozicija velike sile, introvertiranom i reduciranim vanjskom politikom (koja uključuje limitirane političke, ekonomske, kulturne, privatne i sve druge veze) sve do ksenofobije. Jednom riječju, mir u takvom svijetu bio je uvijek više rezultat balansa sila i uravnoveživanja trke u naoružanju nego normalnih međunarodnih odnosa. Naravno, Zapad je sa svoje strane isto pridonosio takvom ponašanju.

Vanjska politika Mao-Ce tunga bila je slična Staljinovoj. Mao je čak mnogo više uspio zatvoriti odnose sa svijetom. Brežnev je takvoj praksi dodao teorijsko obrazloženje za vojnu intervenciju u poslove drugih zemalja (»Brežnjevljeva doktrina« ograničenog suvereniteta za socijalističke zemlje i zaštita sovjetskih interesa na granicama kao dio objašnjenja za intervenciju u Afganistanu).

Druga linija u povijesti socijalističke vanjske politike povezana je s reformama u ekonomskoj sferi (tržišna orijentacija) i u području politike (demokratizacija). Prvi korak na takvoj liniji bio je povezan s Lenjinovim NEP-om. Novu ekonomsku politiku slijedila je proglašenja politike mirne koegzistencije između Sovjetskog Saveza i kapitalističkog svijeta. To nije bilo slučajno. NEP je uključivao znatno veći opseg vanjske trgovine, politiku koncesija i uspostavljanje ekonomskih odnosa sa Zapadom — a sve bi to bilo nemoguće bez normalnih međunarodnih političkih i diplomatskih odnosa.

Drugi primjer na istoj liniji bila je Jugoslavija. Uspostavljanju samoupravljanja slijedila je, prije svega, mnogo otvorenija i razvijenija vanjske politike, vanjska trgovina, zatim proglašenja politike mirne i aktivne koegzistencije te inicijativa za stvaranje pokreta nesvrstavanja (brionski susret Tita, Nehrua, Nasera) i konačno osnivanje pokreta nesvrstanih zemalja (konferencija u Beogradu 1961).

⁸ Usp.: Warren Larner, *Attempting a Revolution from Without: Poland in 1920*, u Thomas T. Hammond ed., *The Anatomy of Communist Takeovers*, Yale Un. Press, New Haven and London 1975, str. 94—106.

Iako limitirana, Hruščovljeva destalinizacija bila je preokret od izvanredne povijesne važnosti. I njegova vanjska politika bila je također početak velike promjene. Na tom području prvo je bila proglašena politika mirne koegzistencije i detanta u odnosima Istok - Zapad. Hruščov je objavio i prihvaćanje koncepcije o »različitim putevima u socijalizam«, koja je trebala biti polazište nove sovjetske politike u odnosu na socijalističke zemlje, a trebala je vrijediti i za komunistički pokret u cijelosti. Ali u provođenju takve nove vanjske politike Hruščov je bio suočen sa serijom problema (nemiri u Istočnoj Njemačkoj 1953. i Poljskoj 1956, ustank u Mađarskoj 1956, kučanska raketna kriza, oscilacije u odnosima s Jugoslavijom, kidanje odnosa s Kinom itd.) i postupno je u praksi promijenio proklamiranu vanjsku politiku.⁹

Moglo bi se reći da su čak i Kadarove reforme, započete unutar granica istočnog bloka i okvira koje je u kraju liniji limitirala Brežnjevljeva politika, ipak imale i svoje vanjskopolitičke konsekvensije. Kadar je, na primjer, bio ne samo jedini ekonomski reformator u lageru nego je svojevremeno i veoma afirmativno podržao pojavu evrokомуunističke orientacije.

Gorbačovljeva domaća reforma isto tako je povezana s »novim političkim mišljenjem« na području međunarodnih odnosa. I ovdje ekonomska reforma zahtijeva stabilnu međunarodnu situaciju i smanjivanje vojnih troškova. Gorbačov zato od početka nastoji postići stvarne rezultate u kontroli naoružanja, želi otkloniti sovjetsku autarkiju razvijanjem vanjske trgovine, predviđa zajedničke poslove (joint ventures), kooperaciju, nastoji pogasiti neuralgične točke na kojima se sovjetska politika našla (povlačenje iz Afganistana), oživljava detant. Gorbačov ponovno proklamira tezu o različitim putevima u socijalizam i, što je veoma važno, naglašava da Sovjetski Savez dosad nije uvijek u praksi respektirao taj princip. Ta konstatacija bila je praćena i odmjerrenom moderiranom politikom prema Istočnoj Evropi i pokušajem stvaranja dobrih odnosa s NR Kinom.¹⁰

Sve to dovodi do zaključka da reformatori imaju u cijelosti mnogo otvoreniju i prihvatljiviju međunarodnu politiku. To je politika koja može, kako se već i pokazalo, značajno unaprijediti međunarodne odnose i biti neprocjenjivo važna podrška stvaranju mirovorne atmosfere u međunarodnoj zajednici. Ona uključuje i izvanredno povoljnu šansu za zapadnu ekonomsku ponudu, posebno kada je riječ o potrebama Sovjetskog Saveza i socijalističkih zemalja za novom tehnologijom.

Što bi mogao biti odgovor Zapada na takvu politiku? Zapadna politika mogla bi u vlastitom interesu dati aktivnu podršku socijalističkim reformama. Mir i međunarodna trgovina mogu biti plodonosniji rezultat takvog

⁹ Za Hruščovljevu vanjsku politiku usp.: Isaac Deutscher, *Rusija, Kina, Zapad*, CDD, Zagreb 1979; *Khrushchev Remembers*, Bantam Books, N. Y., London 1971, str. 389—580; *Khrushchev Remembers (The Last Testament)*, Bantam Books, N. Y., London 1976; Erik P. Hoffman, *Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev*, u R. F. Laird ed., *Soviet Foreign Policy*, »Proceedings of the Academy of Political Science«, N. Y., vol 36, No 4, str. 19—24.

¹⁰ Za recentnu sovjetsku vanjsku politiku vidi: Stephen F. Cohen, *Sovieticus, American Perceptions and Soviet Realities*, W. W. Norton and Co., N. Y., London 1986, str. 119—174; *Report on Soviet "New Thinking"*, The Institute for East-West Security Studies, New York 1987.

pristupa.¹¹ Suprotna politika Zapada može biti i opstrukcija ili pasivno držanje. Ali u tom slučaju to objektivno znači podršku neostaljinističkoj restrikciji, sa svim implikacijama takve linije na međunarodnom planu. Dogmatički desnice u tom slučaju trebaju znati da je lijeva dogmatika već jednom isprobala politiku »ukoliko gore za njih, utoliko bolje za nas«, i da se je takva politika svojevremeno pokazala kao velika pogreška generalne linije Kominterne.

¹¹ Takvu poziciju zastupa cit. *Report on Soviet "New Thinking"*, str. 9—10; 33—34.

Branko Caratan

*CHANGES IN SOCIALIST COUNTRIES:
FROM CRISIS TO A NEW CONCEPT OF SOCIALISM*

Summary

The crisis in contemporary socialist countries can not be simply accounted for by erroneous instruments of implementation or by the failure of socialism as an historical project. We are dealing with the crisis of one type of socialism, the old Soviet Stalinist model from the 1930's. Its basic characteristics are an inefficient and non-rational economy managed according to political decisions; the domination of a bureaucratic apparatus and a symbiosis of party and state; hegemony in international relations from the position of a super-power.

In the reforms of socialist systems the fundamental difficulty lies in how to solve the relationship between the market and democracy, namely the position of the Communist Party within the structure. Reforms reveal and bring to prominence hidden and suppressed problems that now break out in terms of national and social conflicts, increased unemployment, social differences, and changes in foreign policy.